

Αυτόματον: Περιοδικό Ψηφιακών Μέσων και Πολιτισμού

Τόμ. 1, Αρ. 1 (2021)

Αυτόματον 1.1

Απομυθοποιώντας το Φυσικό – Ανακτώντας την Αλλοτρίωση: Φεμινισμοί και Τεχνοεπιστήμη στο Πλαίσιο της Ψηφιακότητας

Ευαγγελία Χορδάκη

doi: [10.12681/automaton.28582](https://doi.org/10.12681/automaton.28582)

Copyright © 2021, Αυτόματον: Περιοδικό Ψηφιακών Μέσων και Πολιτισμού

Άδεια χρήσης [Creative Commons Αναφορά 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Χορδάκη Ε. (2023). Απομυθοποιώντας το Φυσικό – Ανακτώντας την Αλλοτρίωση: Φεμινισμοί και Τεχνοεπιστήμη στο Πλαίσιο της Ψηφιακότητας. *Αυτόματον: Περιοδικό Ψηφιακών Μέσων και Πολιτισμού*, 1(1), 63–80. <https://doi.org/10.12681/automaton.28582>

Απομυθοποιώντας το Φυσικό – Ανακτώντας την Αλλοτρίωση: Φεμινισμοί και Τεχνοεπιστήμη στο Πλαίσιο της Ψηφιακότητας

Ευαγγελία Χορδάκη*

Περίληψη

Το εμβληματικό έργο της Ντόνα Χάραγουει, *Το Μανιφέστο των Σάιμποργκ*, εκκίνησε μια νέα συζήτηση στον επαναπροσδιορισμό των κλασικών αντινομιών του Διαφωτισμού, στις οποίες στηρίχτηκαν οι κανονιστικές κατηγορίες και οι ταυτότητες της νεωτερικότητας. Ο διάλογος αυτός, αποτυπώθηκε στη δεκαετία του 1990 στην έννοια του *κυβερνοφεμινισμού*, ενός όρου που περισσότερο λειτούργησε ως πεδίο αναζήτησης παρά ως μια ενοποιημένη θεωρία. Εκκινώντας από το πεδίο των Σπουδών Επιστήμης και Τεχνολογίας, ο στόχος του άρθρου είναι η διερεύνηση της σχέσης μεταξύ ψηφιακότητας και φεμινιστικής σκέψης. Εστιάζοντας στη συμπαραγωγή των έμφυλων ταυτοτήτων και της τεχνοεπιστήμης σε ιστορική προοπτική, παρουσιάζονται οι προβληματισμοί ή/και δυνατότητες από τη διασταύρωση του ψηφιακού μετασχηματισμού με το πολύμορφο πεδίο του κυβερνοφεμινισμού. Παίρνοντας απόσταση από προσεγγίσεις που εξετάζουν την τεχνοεπιστήμη είτε ως αναπόφευκτα απελευθερωτική και ενδυναμωτική είτε ως κατ' ανάγκη χώρο αναπαραγωγής έμφυλων στερεοτύπων, επιχειρείται ο εντοπισμός των μετασχηματισμών και των αλληλεπιδράσεων φύλου και τεχνοεπιστήμης. Μια τέτοια προσέγγιση μας βοηθάει να αναστοχαστούμε την πολιτική δράση στην εποχή της ψηφιακότητας. Πρόκειται για το ξετύλιγμα ενός νήματος που ενώνει το *σάιμποργκ* με τον *ξενοφεμινισμό* και αναδιαμορφώνει ένα σημαντικό σύνολο ερωτημάτων τόσο στις Πολιτισμικές Σπουδές και στις Σπουδές Φύλου, όσο και στις Σπουδές Επιστήμης και Τεχνολογίας, καθιστώντας τελικά τον μεταξύ τους διάλογο αναγκαίο.

Λέξεις κλειδιά: φύλο, τεχνοεπιστήμη, κυβερνοφεμινισμός, ψηφιακότητα, ξενοφεμινισμός.

* Υποψήφια Δρ. Ιστορίας της Επιστήμης, Σχολή Ανθρωπιστικών Επιστημών, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο (chordaki.evangelia@ac.eap.gr).

Demystifying the *Natural* - Reclaiming *Alienation*: Feminisms and Technoscience in the Digital Era

Evangelia Chordaki*

Abstract

Haraway's *Cyborg Manifesto* prompted a fruitful discussion on the classical antinomies of Enlightenment. This discussion was later adopted by *Cyberfeminism* with the aim of systematically examining the relationship between technoscience and feminism. The current paper revisits the various perspectives about the co-production of gender identities and technoscience, the constraints and affordances brought about by the intertwining of digital transformation and cyberfeminism, and the prospects of political action in the digital era. More specifically, the paper explores the relationship between digitality and feminist thought from a historical perspective – from *Cyborg* to *Xenofeminism* – in order to display the need for an interdisciplinary approach between Cultural, Gender, and Science and Technology Studies.

Keywords: gender, technoscience, cyberfeminism, digitality, xenofeminism.

* PhD candidate in History of Science, School of Humanities, Hellenic Open University (chordaki.evangelia@ac.eap.gr).

Οριοθετώντας την συζήτηση

Το παρόν κείμενο αποτελεί μέρος μιας ευρύτερης συλλογικής προσπάθειας κατανόησης της ψηφιακότητας, καρπός της οποίας υπήρξε ο τόμος *Εισαγωγή στις Ψηφιακές Σπουδές* (2020). Ωστόσο, θεωρώ κρίσιμο να τονίσω το γεγονός πως η αναζήτηση μου εκκινεί από τις Σπουδές Επιστήμης και Τεχνολογίας, και πιο συγκεκριμένα από την μελέτη της σχέσης τεχνοεπιστήμης και φύλου – μια σχέση κομβική στο πλαίσιο της ψηφιακότητας –, η οποία εκφράζεται δυναμικά στον κυβερνοφεμινισμό. Για την ιχνηλάτηση και κατανόηση αυτής της σχέσης όπως και των μετασχηματισμών της, το παρόν κείμενο χωρίζεται σε τρία μέρη.

Στο πρώτο, συζητάω τη σχέση μεταξύ φύλου και τεχνολογίας μέσω μιας ιστορικής προοπτικής, εξετάζοντας συγκεκριμένα τους τρόπους που οι φεμινίστριες θεωρητικοί προσέγγισαν αυτή τη σχέση, αναδεικνύοντας τελικά την επιτελεστικότητα των εννοιών. Η διαδρομή αυτή θα μας οδηγήσει στο δεύτερο μέρος, και τις νέες οπτικές που φέρνει ο κυβερνοφεμινισμός στις Σπουδές Επιστήμης και Τεχνολογίας μέσα από τη σύνδεση της τεχνοεπιστήμης με κατηγορίες ταυτότητας. Τέλος, αναπτύσσω τις πολιτικές προεκτάσεις κάποιων από των σημαντικότερων προσεγγίσεων του κυβερνοφεμινισμού – στο κέντρο των οποίων βρίσκεται η έννοια της απελευθέρωσης. Κρατώντας απόσταση από τον αναπόφευκτα απελευθερωτικό, εμψυχωτικό ή κατ' ανάγκη περιοριστικό ρόλο των τεχνοεπιστημών που συνήθως εκφράζεται μέσω τεχνοφιλικών ή τεχνοφοβικών προσεγγίσεων, σκοπός εδώ είναι η εξερεύνηση των δυνατοτήτων για μια (φεμινιστική) πολιτική δράση στην ψηφιακή εποχή.

Φύλο και Τεχνοεπιστήμη

Η συζήτηση για την τεχνολογία έχει ήδη συμπεριλάβει την έννοια της κοινωνικής κατασκευής από τα τέλη της δεκαετίας του 1970 ακολουθώντας εν πολλοίς την ιστορικιστική στροφή που πυροδότησε η *Δομή των Επιστημονικών Επαναστάσεων* (Kuhn 1962). Η «στροφή» αυτή έθεσε τρεις σημαντικές υποθέσεις: α) Η επιστήμη και η τεχνολογία είναι κυρίως κοινωνικές, β) είναι δρώσες και γ) δεν αποτελούν μια δίοδο που να οδηγεί απευθείας από τη φύση σε ιδέες περί φύσης (Sismondo 2016: 99). Παρά το γεγονός πως η προσέγγιση της κοινωνικής κατασκευής αποτελεί ένα σημαντικό πεδίο θεωρητικού αναστοχασμού της επιστημονικής και τεχνολογικής πραγματικότητας, έχει δεχτεί επίμονη κριτική. Ένα σημαντικό και γνώ-

ριμο κείμενο για όσες/ους ασχολούνται με τις Σπουδές Επιστήμης και Τεχνολογίας, είναι το άρθρο του Γουίνερ (Winner) *Do Artifacts Have Politics?* που δημοσιεύτηκε το 1980. Στο έργο αυτό ο συγγραφέας ασκεί κριτική στην κοινωνική κατασκευασιοκρατία για την έλλειψη προσοχής που επιδείχνει στο ρόλο που ασκεί η πολιτική (politics), όπως και στις κοινωνικές επιπτώσεις της τεχνολογίας στις σχέσεις εξουσίας. Ανεξάρτητα από τη θέση που μπορεί να υιοθετήσουμε, το βέβαιο είναι πως το θεωρητικό, μεθοδολογικό και εν τέλει πολιτικό ερώτημα του Γουίνερ αποτελεί ένα κομβικό σημείο στην ιστορία των Σπουδών Επιστήμης και Τεχνολογίας και παραμένει επίκαιρο.

Δεκαπέντε χρόνια μετά την δημοσίευση του, το ερώτημα αναδιατυπώθηκε χωρίς να σημειώνει την ίδια απήχηση. Δύο ερευνήτριες από την Νορβηγία δημοσιεύουν το άρθρο *Feminism And Constructivism: Do Artifacts Have Gender?* αναζητώντας τα σημεία συνάντησης μεταξύ φεμινισμού και κατασκευασιοκρατίας στο πλαίσιο των Σπουδών Τεχνολογίας. Εδώ, η κριτική δεν εστιάζει μόνο στο πολιτικό αλλά και στο φύλο, ενώ κεντρικό ερώτημα αποτελεί η προσφορά της κατασκευασιοκρατίας στην φεμινιστική οπτική της πολιτικής αλλαγής (Berg & Lie 1995: 333). Δεν αποτελεί αντικείμενο του παρόντος κειμένου η αποτίμηση των δύο άρθρων. Τα αναφέρω για να τονίσω τη σημαντικότητα και των δύο ερωτημάτων (για το τεχνούργημα και το φύλο) και να εγείρω το διακύβευμα του δεύτερου: την ενσωμάτωση της ανάλυσης της τεχνολογίας στις Σπουδές Φύλου, και του φύλου στις Σπουδές Τεχνολογίας (ό.π.: 334). Όπως σημειώνουν οι συγγραφείς, «η φεμινιστική πολιτική δεν μπορεί να προχωρήσει χωρίς να κατανοήσει την εξουσία της τεχνολογίας, και οι Σπουδές Τεχνολογίας, για να μην είναι ανιαρές, πρέπει να συμπεριλάβουν τις εντάσεις και απολαύσεις (tensions and pleasures) από τις πολιτικές του φύλου» (ό.π.: 342).

Παρόμοια ζητήματα και προσεγγίσεις αναδύονται στο συλλογικό έργο *Το Φύλο της Τεχνολογίας και η Τεχνολογία του Φύλου* (Ρεντετζή 2012), όπου επιχειρείται μια διεπιστημονική προσέγγιση της σχέσης φύλου, τεχνολογίας και υλικής κουλτούρας, με το ερώτημα αν τα τεχνουργήματα έχουν φύλο να παραμένει στο επίκεντρο της προσοχής (ό.π.: 11). Εδώ μάλιστα, η Ρεντετζή (ό.π.: 36) ενσωματώνει την φουκωική έννοια της πολιτικής τεχνολογίας, όπου η μικροφυσική της εξουσίας εγγράφεται στο έμφυλο σώμα και επομένως, η πολιτική τεχνολογία είναι τεχνολογία του φύλου. Τεχνολογία και φύλο παρουσιάζονται ξανά ως σχεσιακά εξαρτώμενες έννοιες, εφόσον «η τεχνολογία διαμορφώνει το φύλο και το φύλο ενσωματώνεται και αντικατοπτρίζεται στον υλικό κόσμο της τεχνολογίας» (ό.π.: 11). Οι παραπάνω θέσεις, λοιπόν, παίζουν κεντρικό ρόλο στην αναζήτηση της σχέσης μεταξύ τεχνολογίας και φύλου, καθώς φύλο και τεχνολογία φαίνεται να κατασκευά-

ζονται ταυτόχρονα όντας αντικείμενα διαπραγμάτευσης εντός του έμφυλου πλαισίου των σύγχρονων κοινωνιών.

Εκκινώντας από μια φεμινιστική σκοπιά, θα ήταν αδύνατο να μιλήσουμε για την ψηφιακότητα χωρίς να ασχοληθούμε με το ζήτημα φύλου και τεχνοεπιστήμης. Όπως έχω ήδη αναφέρει, αυτές οι έννοιες δεν έχουν σχέση αιτίου–αποτελέσματος· είναι θεωρώ φαινόμενα που συν-παράγονται, συγκρούονται, συναντώνται και αλληλοδιαμορφώνονται διαρκώς και δυναμικά. Επομένως, μια προσέγγιση του φύλου ως μια (ακόμη) οπτική της τεχνοεπιστήμης, ή αντίστροφα της τεχνολογίας ως ένα (ακόμα) εργαλείο χειραφέτησης, θα τις προσέγγιζα κριτικά, μιας και αποδυναμώνουν τον δυναμικό ρόλο της μιας έννοιας στην κατασκευή της άλλης και αντίστροφα. Αυτή όμως είναι η δική μου θέση και δεν αντικατοπτρίζει συνολικά το εύρος των φεμινιστικών προσεγγίσεων σε ιστορική προοπτική. Για τον λόγο αυτό, θεωρώ κρίσιμο να αποτυπώσω συνοπτικά τους τρόπους με τους οποίους οι φεμινίστριες ερευνήτριες προσέγγισαν τις διασταυρώσεις αυτών των εννοιών και των σχέσεων μεταξύ τους.

Η Βέμπερ (Weber) συγκεκριμένα, συζητά τις φεμινιστικές προσεγγίσεις της επιστήμης και της τεχνολογίας απομακρυνόμενη από την πρόσληψη της τεχνοεπιστήμης ως το Άλλο της «φύσης» και αναλύοντας τους μετασχηματισμούς κρίσιμων εννοιών όπως το σώμα και η ταυτότητα, εστιάζοντας στους τεχνοεπιστημονικούς λόγους (discourses) και τις πρακτικές που συγκροτούν το κοινωνικό και είναι χρήσιμες στη φεμινιστική ανάλυση (Weber 2006: 397-8). Για την ίδια, η κριτική μελέτη της «Big Science»¹ ανέδειξε την σύζευξη της τεχνοεπιστήμης με κυβερνητικές και στρατιωτικές δραστηριότητες, και ήταν αυτή που απέδωσε στην τεχνοεπιστήμη τον χαρακτήρα της αρρενωπότητας, δαιμονοποιώντας παράλληλα την τεχνολογία ως απότοκο μιας «πατριαρχικής» κουλτούρας (ό.π.: 398). Ωστόσο, όπως εξηγεί, από το 1980 και μετά έχει γίνει σαφές πως κεντρικές έννοιες όπως αυτές του σώματος, της φύσης και της ταυτότητας επαναανοηματοδοτούνται μέσα από τους τεχνοεπιστημονικούς λόγους και πρακτικές. Τέτοιες προσεγγίσεις όχι μόνο αναδεικνύουν τα δυσδιάκριτα όρια μεταξύ κοινωνίας και τεχνοεπιστήμης, αλλά επίσης διαβάζουν την τεχνολογία ως εσωτερική της ανθρώπινης κατάστασης (ό.π.: 340).

Εστιάζοντας πάντα στον ρόλο των κινημάτων, η Βέμπερ εντοπίζει τις αρχικές φεμινιστικές κριτικές στην αμφισβήτηση της υποτιθέμενης ουδετερότητας και αντικειμενικότητας των επιστημών που οδηγούν στη φυσικοποίηση των κοινωνικών ανισοτήτων. Η κριτική αυτή, σημειώνει (ό.π.: 341), αντιτάχθηκε και στην προσέγγιση της «φύσης ως το Άλλο – το θηλυκό που πρέπει να εξουσιαστεί από το αυτόνομο υποκείμενο (τον λευκό αρσενικό άντρα)». Αποδομώντας, λοιπόν,

τους δεισμούς που (ανα)παράγουν αποκλεισμούς και ανισότητες, αναπτύχθηκαν πιο συμπεριληπτικές και κατασκευασιοκρατικές επιστημολογίες και μετανθρώπινες πολιτικές που αναδεικνύουν τις κοινωνικές ασυμμετρίες και αδικίες. Στην εποχή των τεχνοεπιστημών, με την ταυτόχρονη παρουσία πολλαπλών σωμάτων, φύλων και φύσεων που αναδιοργανώνουν τους πολιτισμούς των γνώσεων, η Βέμπερ ισχυρίζεται ότι το «τεχνικό είναι πολιτικό» και προτείνει την ανάπτυξη νέων θεωριών τεχνοεπιστήμης που θα αμφισβητούν τις τεχνοκοινωνικές σχέσεις (ό.π.: 411), μέσα από την κατανόηση των διαδικασιών συμπαραγωγής τους.

Παρόμοια, σε μια αναλυτική περιγραφή των φεμινιστικών προσεγγίσεων της τεχνολογίας, η Βάιμαν (Wajzman) παρουσιάζει τη φεμινιστική διαμάχη σχετικά με το πως διερευνώνται οι έμφυλες σχέσεις εξουσίας στον υλικό κόσμο (Wajzman 2010: 143). Η Βάιμαν εντοπίζει ιστορικά τη διαμόρφωση του «αρσενικού χαρακτήρα» της τεχνολογίας μέσα από τη χρήση της στη βιομηχανία και τον στρατό, αποσυνδέοντας τον έμφυλο δεισμό από τις βιολογικές διαφορές και συσχετίζοντάς τον με την προνομιακή θέση της αρρενωπότητας έναντι της θηλυκότητας στη τεχνοκοινωνική συγκρότηση της καθημερινότητας (ό.π.: 144). Εδώ, σημασία έχουν οι πλέον μικρές και θεωρούμενες ως ασήμαντες τεχνολογίες στην πρακτική της καθημερινής ζωής, οι οποίες όμως κατέχουν ουσιαστικό ρόλο στις ζωές των γυναικών. Ακολούθως, η συγγραφέας παρουσιάζει το ερώτημα για τον έμφυλο χαρακτήρα των τεχνολογιών που μετέτρεψε, όπως έχει τονίσει η Χάρντινγκ, «το γυναικείο ερώτημα στην επιστήμη σε επιστημονικό ερώτημα στον φεμινισμό» (Harding 1986: 29, εδώ ό.π.: 145). Επομένως, το κείμενο ερώτημα στον 20^ο αιώνα για την πρόσβαση των γυναικών στην τεχνολογία, μετατοπίζεται στο πως το φύλο ενσωματώνεται στην τεχνολογία καθαυτή. Οι μελέτες αυτές, που ανήκουν εν πολλοίς στον σοσιαλιστικό φεμινισμό και το δεύτερο κύμα,² ανέδειξαν τη σχέση γυναικείας εργασίας και τεχνολογίας, και έδωσαν έμφαση στις κοινωνικές σχέσεις που εγγράφονται στα τεχνουργήματα (ό.π.: 146).

Στη δεκαετία του 1990, όμως, με τη διαμόρφωση του τρίτου κύματος φεμινισμού, όπου συνυπάρχουν οι κριτικές του μαύρου φεμινισμού, η κουήρ θεωρία, η κριτική της μετανεωτερικότητας και η μετααποικιακή θεωρία, αναδύθηκε η έννοια της διαθεματικότητας. Αυτό είναι ένα νέο πρίσμα³ για την κατανόηση των εαυτών και των υλικών κόσμων, όπου το φύλο ως φάσμα, συναντάται με διαφορετικούς άξονες εξουσίας και καταπίεσης όπως είναι η φυλή, οι μετα-αποικιοκρατικές πολιτικές, η σεξουαλικότητα, η αναπηρία και η τάξη ανάμεσα σε άλλα (ό.π.).

Η Βάιμαν, λοιπόν, ισχυρίζεται πως ενώ αρχικά υπήρχε μια πεσιμιστική τάση, στην εποχή της ψηφιακότητας οι φεμινιστικές προσεγγίσεις εμφανίζονται πιο εν-

θουσιώδεις, καθώς συνδέουν τις δυνατότητες των τεχνολογιών με την ενδυνάμωση των γυναικών και τον μετασχηματισμό των έμφυλων σχέσεων (ό.π.: 147): Ο κυβερνοχώρος φέρνει το τέλος της ενσώματης βάσης της έμφυλης διαφοράς (ό.π.), ενώ η άρση των παραδοσιακών αντινομιών δημιουργεί μια πολλαπλότητα εναλλακτικών ταυτοτήτων προσφέροντας τη τεχνολογική βάση για τη δημιουργία μιας νέας μορφής κοινωνίας που δυνητικά μπορεί να λειτουργήσει απελευθερωτικά για τις γυναίκες. Έτσι, ενώ οι προσεγγίσεις στο δεύτερο κύμα δίνουν έμφαση στους αποκλεισμούς των γυναικών στη πρόσβαση και χρήση της τεχνολογίας – οι οποίες βιώνουν την τεχνολογική αλλαγή ως θύματά της – στις μετέπειτα καταφατικές μετα-φεμινιστικές αναλύσεις – επιτομή των οποίων είναι, για την ίδια, η μεταφορά του σάιμποργκ (Haraway 1985) – η τεχνολογία προσεγγίζεται ως μέρος της ταυτότητας και ενσωματώτητας μας που μετασχηματίζει δυνητικά τόσο τις έμφυλες σχέσεις, όσο και την ίδια την τεχνοεπιστήμη (Wajcman 2010: 147).

Η συζήτηση για τη σχέση μεταξύ φύλου και τεχνοεπιστήμης καθίσταται πράγματι εξαιρετικά περιοριστική όταν εμμένει σε ένα επίπεδο τεchnοφιλίας έναντι τεchnοφοβίας, και ως εκ τούτου η άποψη της Βάιμαν πως «η τεχνολογία δεν είναι ούτε εκ φύσεως πατριαρχική, ούτε αναντίρρητα απελευθερωτική» (ό.π.) είναι ιδιαίτερα κρίσιμη. Ο «τρίτος δρόμος» που προτείνει μας φέρνει μπροστά στην αμοιβαία διαμόρφωση φύλου και τεχνοεπιστήμης – ως τεchnοκοινωνικές συναρμογές που περιλαμβάνουν δίκτυα τεchnουργημάτων, ανθρώπινες δομές, πολιτισμικά προϊόντα και γνώσεις (ό.π.: 148). Όπως ισχυρίζεται (ό.π.: 149): «αντί να προσεγγίσουμε το φύλο ως μια έννοια σταθερή και υφιστάμενη ανεξάρτητα από την τεχνολογία, η επιτελεστικότητα του φύλου ή “το φύλο ως πράττειν” μας επιτρέπει να δούμε την κατασκευή των έμφυλων ταυτοτήτων ως μια διαδικασία συνδιαμόρφωσης με την “τεχνολογία εν τω γίνεσθαι”.»

Κυβερνοφεμινισμοί

Παρά το ότι η έννοια του κυβερνοφεμινισμού δε συναντάται στο έργο της Ντόνα Χαραγουέι (Donna Haraway), *Το Μανιφέστο των Σάιμποργκ* (1985), οι προβληματικές που αναδύονται από αυτό χαρακτηρίζουν σημαντικά τον συγκεκριμένο χώρο. Πράγματι, η συζήτηση για τη σχέση μεταξύ φυσικού και πολιτισμικού, τεχνολογίας και φυσικών επιστημών, μετέρχεται τη μεταφορά του κυβοργίου σε μια δυναμική διερεύνηση της ενσώματότητας, της τεχνολογίας και της κυβερνοφεμινιστικής πολιτικής (Paasonen 2011: 341). Η υβριδική αυτή οντότητα – ή αλλιώς ο κυ-

βερνητικός οργανισμός (cybernetic organism) – θέτει σε αμφισβήτηση τους δεισμούς της δυτικής νεωτερικότητας, όπως φύση και πολιτισμός, αρσενικό και θηλυκό, πρωτόγονο και εκπολιτισμένο, νους και σώμα, συναίσθημα και λογική, θρησκευτικό και κοσμικό, ανθρώπινο και τεχνολογικό (Graham 1999: 422). Γράφοντας μάλιστα στα χρόνια της νεοσυντηρητικής Αμερικής του Ρήγκαν, η Χαραγουέι συνδέει άμεσα το σάιμποργκ με την φεμινιστική πολιτική δράση, διαταράσσοντας τα όρια μεταξύ ανθρώπου, ζώου, και μηχανής, ο τρωτός χαρακτήρας των οποίων αποτυπώνεται έντονα στο θηλυκό σώμα (Halberstam 1991: 441).

Ο όρος κυβερνοφεμινισμός εμφανίζεται στις αρχές της δεκαετίας του 1990 στα έργα καλλιτεχνίδων και θεωρητικών από διαφορετικές μάλιστα γεωγραφικές και κοινωνικές περιοχές. Ήδη από το 1991 ο όρος αναφέρεται από τις καλλιτέχνιδες Βιρτζίνια Μπάρατ (Virginia Barratt), Τζουλιάν Πιρς (Julianne Pierce), Φραντσέσκα Ντι Ριμίνι (Francesca di Rimini) και Ζοζεφίν Σταρς (Josephine Starrs), της ομάδας «VNS Matrix», οι οποίες προσέγγισαν τον κυβερνοφεμινισμό μέσα από έναν συνδυασμό κυβερνοπάνκ λογοτεχνίας, δυνητικών χώρων, παιχνιδιών, δημιουργικής γραφής και μιντιακής τέχνης (Paasonen 2011: 337-339). Παράλληλα, η βρετανίδα θεωρητικός Σάντυ Πλάντ (Sadie Plant) αποτέλεσε μια από τις σημαντικότερες μορφές του κυβερνοφεμινισμού, που επισήμανε την προοπτική της ανατροπής της φαλλο-λογοκεντρικής ηγεμονίας μέσω των πολλαπλών διασταυρώσεων μεταξύ διαφορετικών δικτύων (ό.π.: 338-339). Η Καναδή καλλιτέχνιδα των μέσων Νάνσυ Πάτερσον (Nancy Paterson), από τη μεριά της, συζητά και αυτή από το 1992 τον κυβερνοφεμινισμό ως μια αναδυόμενη φιλοσοφία που χαρακτηρίζεται από πολιτισμική ποικιλομορφία, διεμφυλική πολιτική και την καταστατική παρουσία της τεχνολογίας (ό.π.: 338).

Μια ακόμη σημαντική ομάδα είναι η «Old Boys Network» που συστάθηκε στο Βερολίνο στα τέλη της δεκαετίας του 1990 και λειτούργησε ως ο πρώτος συνασπισμός κυβερνοφεμινιστριών, διοργανώνοντας τρεις «κυβερνοφεμινιστικές» συναντήσεις το 1997, 1999 και 2001. Στόχος αυτών ήταν η διερεύνηση των ψηφιακών τεχνολογιών και των κυρίαρχων λόγων που τις συνοδεύουν, όπως και η εξέταση των διαφόρων τύπου κυβερνοφεμινισμού (ό.π.: 339).⁴ Οι συναντήσεις αυτές οδήγησαν σε μια πληθώρα νέων εγχειρημάτων τα επόμενα χρόνια,⁵ ενώ ταυτόχρονα κατέληξαν στο σχηματισμό ενός καταλόγου 100 αντι-θέσεων⁶ για τον κυβερνοφεμινισμό εντοπίζοντας μέσω αρνήσεων ένα μοναδικό καταφατικό χαρακτηριστικό: το δικαίωμα όλων στη διαμόρφωση της έννοιας (Hinsey 2013: 27) ή τη δυνατότητα της καθεμίας να (επαν)επινοήσει τον όρο (Paasonen 2011: 336). Η ρευστότητα και ανοιχτότητα του όρου, βλέπουμε και πάλι να κυριαρχεί έναντι ενός κλειστού και σταθερού ορισμού, προτείνοντας μια διαφορετική οικονομία της γνώσης.

Οι δεκαετίες του 1990 και του 2000 ανέδειξαν πολλαπλές νέες εννοιολογήσεις του κυβερνοφεμινισμού, οι οποίες και αναδιαμόρφωσαν τόσο το περιεχόμενο, όσο και τις πολιτικές προεκτάσεις του όρου. Η Χάμιλτον (Hamilton 1995) για παράδειγμα προσεγγίζει τον κυβερνοφεμινισμό ως μια διαδικασία εξερεύνησης και δημιουργίας νέων κόσμων (Hawthorne & Klein 1999: 14)· ενώ η Γουίλντιγκ (Wilding 1997) ως ένα πεδίο για τον μετασχηματισμό των κυρίαρχων εννοιών του φεμινισμού και του κυβερνοχώρου, καθώς και για την επανεγγραφή της ιστορίας των φεμινισμών και των ηλεκτρονικών μέσων (Everett 2004: 1278). Η Μίλαρ (Millar 1998) επισημαίνει την ενδυνάμωση της γυναικοκεντρικής οπτικής μέσα από τη χρήση των τεχνολογιών πληροφορίας και επικοινωνίας (Hawthorne & Klein 1999: 13), ενώ οι Γκαντζάλα και Μαμιντιπούντι (Gajjala & Mamidipudi 1999) υπογραμμίζουν το κοινό αίτημα των κυβερνοφεμινισμών για μια γυναικεία χειραφέτηση μέσα από την οικειοποίηση των χρήσεων τους.

Επιπρόσθετα, οι Χόθορν και Κλάιν (Hawthorne & Klein 1999) προσεγγίζουν τον κυβερνοφεμινισμό ως ένα πεδίο φιλοσοφικής σκέψης που εστιάζει στις εμπειρωμένες στους ψηφιακούς λόγους έμφυλες σχέσεις εξουσίας, στοχεύοντας στην αναθεώρησή τους (Hinsey 2013: 26)· ενώ η Γκίλις (Gillis 2004) ως έναν τρόπο για την αμφισβήτηση της έμφυλης κωδικοποίησης (coding) της ψηφιακής κουλτούρας (Hinsey 2013: 26). Δεν είναι παράδοξο έτσι που για την Ντάνιελς (Daniels 2009) ο κυβερνοφεμινισμός αφορά περισσότερο ένα σύνολο θεωριών και μεθόδων, παρά μια καθαρή πολιτική ατζέντα· όπως και για την Παασόνεν (Paasonen 2011) ότι τελικά σηματοδοτεί την ιστορική διασταύρωση φεμινιστικής θεωρίας, μιντιακής τέχνης και της βιωμένης εμπειρίας της ψηφιακής διασύνδεσης. Έτσι, εκεί που η Χίνσευ (Hinsey 2013) υπογραμμίζει την εμπλοκή της τεχνολογίας στη διαμόρφωση του φεμινιστικού λόγου, η Γκρέι (Gray 2012, 2016) στον μαύρο κυβερνοφεμινισμό της, βλέπει το πως οι κατηγορικές ανισότητες του φύλου και της φυλής μεταφράζονται στους ψηφιακούς χώρους (Cottom 2016: 11).

Παρά τις διαφορετικές εννοιολογήσεις και προεκτάσεις του κυβερνοφεμινισμού, κοινός τους τόπος αποτελεί η ιστορική τοποθέτησή τους στο πλαίσιο του μεταμοντερνισμού, τον οποίο σκιαγραφεί εύστοχα η Μπραιντότι (Braidotti). Για την ίδια, «ο μεταμοντερνισμός δηλώνει τις συγκεκριμένες ιστορικές συνθήκες των μεταβιομηχανικών κοινωνιών μετά την παρακμή της ελπίδας και των μοτίβων που γέννησε ο μοντερνισμός» (Braidotti 2020: 293). Πιο συγκεκριμένα, η Μπραιντότι επιχειρηματολογεί πως χαρακτηριστικά αυτής της συνθήκης είναι η εμφάνιση των αστικών χώρων, η διακρατική φύση της οικονομίας, η παρακμή του έθνους-κράτους, η παρουσία παγκόσμιων μεταναστευτικών ροών με τη ταυτόχρονη αύξηση του ρατσισμού στην Δύση, η «τριτοκοσμικοποίηση» των χωρών του «πρώ-

του» κόσμου με την παράλληλη εκμετάλλευση των «τρίτοκοσμικών» χωρών, η παρακμή της νόμιμης οικονομίας, η ενίσχυση της παρανομίας και η κερδοφόρα συμμαχία μεταξύ τεχνολογίας και πολιτισμού (ό.π.: 293-294).

Θα εστιάσω σε κάποια πιο συγκεκριμένα ζητήματα του κυβερνοφεμινισμού όπου ο ρόλος του φύλου, της σεξουαλικότητας, της φυλής και του κυβερνοχώρου συναντώνται και αναδεικνύουν κρίσιμες προβληματικές που εντάσσονται δυναμικά στην ψηφιακότητα. Για παράδειγμα, η Τιμέτο (Timeto 2010) υπογραμμίζει τη σχέση φύλου και βιολογικών/ψηφιακών τεχνολογιών διερευνώντας την συσχέτιση τους με την τεχνοβιοεξουσία. Πιο συγκεκριμένα, μελετά την φεμινιστική καλλιτεχνική κολεκτίβα «subRosa» που φέρνει στο προσκήνιο τον εδραίο χαρακτήρα των επιστημονικών πρακτικών, τις τοποθετημένες (situated) ζωές των γυναικών και τον φεμινιστικό ακτιβισμό μέσα στα δυνητικά και υλικά δίκτυα της τεχνοβιοεξουσίας (Kumarini κ.α. 2010: 245). Με τον τρόπο αυτό, η εν λόγω κολεκτίβα επιχειρεί να άρει τα όρια μεταξύ του υποκειμένου και του αντικειμένου της τεχνοεπιστήμης, ενώ οι κυβερνοφεμινιστικές τους παραστάσεις δείχνουν πως τα σώματα είναι υλικά και συμβολικά, εν τω γίνεσθαι, και ότι η επιστήμη με το να προσεγγίζει την «αλήθεια» εμπλέκεται σε «πρακτικές/πράξεις/δράσεις» (Barad 2003: 802, εδώ ό.π.).

Παράλληλα, η Χάλμπερσταμ (Halberstam 1991) εξετάζει την δημιουργία δύο σημαντικών μύθων – του (δαγκωμένου)⁷ μήλου της «Apple» και του σάιμποργκ. Το πρώτο, σύμβολο της υπολογιστικής τεχνολογίας, μας παραπέμπει στη σχέση αμαρτίας και γνώσης εγγράφοντας την «οργανική» σύνδεση Θεού, φύσης και γυναίκας στη μορφή της Εύας. Το δεύτερο, υβριδική οντότητα που είναι θηλυκή και νοήμων, ενσωματώνει την μαζική κουλτούρα των υπολογιστικών τεχνολογιών (Halberstam 1991: 3). Για τη συγγραφέα, τα δύο αυτά σύμβολα της «αυθεντικότητας» είναι εξαρχής νεκρά, καθώς το υποκείμενο δεν υπήρξε ποτέ αναμάρτητο – δεν υπήρξε ποτέ χωρίς να έχει δαγκώσει το μήλο: «είμαστε ήδη τόσο ενσωματωμένες στις νέες τεχνολογίες όσο είναι αυτές ενσωματωμένες μέσα μας» (ό.π.: 21-22). Σε έναν κόσμο που τα όρια υποκειμένου και περιβάλλοντος διαρκώς καταρρέουν από τις τεχνολογικές συναρμογές, ερωτήματα όπως η ερωτικοποίηση της τεχνολογίας, η επανανοηματοδότηση της φύσης ως τεχνολογικής, οι παραγωγές χώρων και χρόνων που συστηματικά αποκλείουν τις γυναίκες, τίθενται ως μετατιθέμενοι άξονες γύρω από τους οποίους συγκροτούνται οι έμφυλες υποκειμενικότητες (Wolmark 1999). Η ταυτότητα στο τεχνολογικά διαμεσολαβημένο περιβάλλον του κυβερνοχώρου, η απο-κεντροποίηση του ανθρώπινου σώματος (ό.π.: 160-182), η επαναπροσέγγιση του κυβερνοχώρου ως διακύβευμα του αστικού (bourgeois) σχεδιασμού (ό.π.: 272) είναι ερωτήματα που επιχειρούν εξίσου να κατανοήσουν τη κατασκευή της έμφυλης υποκειμενικότητας στον σύγχρονο τεχνοπολιτισμό.

Το ερώτημα της φυλής (race) μπαίνει εξίσου δυναμικά στις σύγχρονες προσεγγίσεις του κυβερνοφεμινισμού. Για την Νακαμούρα (Nakamura 2002: 12-15), το διαδίκτυο αποτελεί έναν τόπο όπου η φυλή συμβαίνει (race happens), με την έννοια πως η φυλετικοποίηση και η αναπαράσταση της φυλής συνεχίζουν να αναπαράγονται εντός του κυβερνοχώρου. Το ερώτημα δηλαδή αφορά τα ιδεολογικά και κοινωνικά κανάλια μέσα από τα οποία κωδικοποιείται η φυλή στον κυβερνοχώρο, και τις επιδράσεις αυτής στη σχέση χρήστριας/η και διεπαφής (ό.π.: 15-18). Έτσι, το ανθρωπολογικό ζήτημα, για παράδειγμα, της πρόσβασης στο διαδίκτυο μεταξύ λευκών και αφροαμερικανών στις ΗΠΑ που εξετάζουν οι Χόφμαν και Νόβακ (Hoffman & Novak 1998) αφορά εξίσου και τις συνέπειες που έχει αυτή η διαφορά στην ίδια την χρήση των μέσων. Για τους Κόλκο, Νακαμούρα και Ρόντμαν (Kolkko, Nakamura & Rodman 2000), το ερώτημα αφορά τα λογοθετικά μοτίβα για την φυλή όπως επιτελούνται από τις/ους χρήστριες/ες του διαδικτύου στη διασταύρωση της ψηφιακής κωδικοποίησης και εικονοποίησης.

Φύλο και φυλή διασταυρώνονται με την τεχνολογία και σε μελέτες που αφορούν διακρίσεις μεταξύ Ανατολής και Δύσης, και (παγκόσμιου) Βορρά και Νότου. Για παράδειγμα, η Στέφαν (Stephan 2013) συζητάει τον γυναικείο αραβικό ακτιβισμό στον κυβερνοχώρο κατά την διάρκεια της Αραβικής Άνοιξης, συσχετίζοντας της γυναίκες του Αραβικού κόσμου με τον κυβερνοφεμινισμό – ως μια προέκταση των αγώνων τους ενάντια στις έμφυλες σχέσεις εξουσίας και τους πατριαρχικούς πολιτικούς θεσμούς. Ακολούθως, η Μοχάντ (Mojad 2001) διερευνώντας παρόμοια τον κουρδικό γυναικείο ακτιβισμό, υπογραμμίζει τον ρόλο της τεχνολογίας στην ενδυνάμωση των γυναικών και την επίδραση του κυβερνοχώρου στα φεμινιστικά κινήματα. Η Γκατζάλα (2014) εξετάζει κριτικά τον κυβερνοφεμινισμό, την κυβερνοκουλτούρα και τη σχέση τους με τον υποτελή (subaltern) παγκόσμιο νότο. Όπως η ίδια παρατηρεί, οι κυβερνοφεμινιστικοί λόγοι σκιαγραφούν δύο αντιθετικές κατηγορίες γυναικών – την εξατομικευμένη γυναίκα, η οποία είναι αυτόνομη, δυτικοποιημένη και αστικοποιημένη, και την υποτελή γυναίκα (subaltern woman), που είναι η έγχρωμη, φτωχή, προερχόμενη από αγροτικές ή «τριτοκοσμικές» περιοχές και η οποία έχει «ανάγκη» το δυτικό πρότυπο της χειραφέτησης. Οι δεύτερες, δηλαδή, προσεγγίζονται ως έχουσες την ανάγκη ενδυνάμωσης μέσα από δυτικοποιημένες πρακτικές της δικτύωσης, ενώ ταυτόχρονα και σε αντιδιαστολή με τις πρώτες, παρουσιάζονται, θεωρεί, σα να αδυνατούν να χρησιμοποιήσουν την τεχνολογία για χάρη της άνεσης και της ψυχαγωγίας, και περιορίζονται στη χρηστικότητα της.

Η Κότομ (Cottom 2016) πιο πρόσφατα, προσεγγίζει τον μαύρο κυβερνοφεμινισμό μέσα από την διαθεματικότητα, εστιάζοντας στους τρόπους που μετασηματίζονται οι έννοιες της ταυτότητας, των θεσμών και των πολιτικών οικονομικών

στην εποχή των δεδομένων (data age). Κατά την άποψή της, ο μαύρος κυβερνοφεμινισμός παρέχει ένα πλαίσιο για την κατανόηση των επανακωδικοποιήσεων των ανισοτήτων στην ψηφιακή εποχή, όπως και των αλληλεπιδράσεων μεταξύ έμφυλων σωμάτων και τεχνολογιών. Η συγγραφέας κατανοεί τον μαύρο κυβερνοφεμινισμό ως μια πολιτική που προσφέρει ένα στιβαρό επιχείρημα για τη διερεύνηση των εδραιωμένων σχέσεων εξουσίας και της αντίστασης σε αυτές, και λόγω του διαθεματικού του χαρακτήρα, για την κατανόηση των σχέσεων της τεχνολογίας με την φυλή, την τάξη, το φύλο και τον σεξουαλικό προσανατολισμό.

Φεμινιστική πολιτική δράση

Όταν ξεκίνησε πριν από λίγα χρόνια η πιο συστηματική ενασχόληση μου με το φύλο και την τεχνοεπιστήμη στην ψηφιακή συνθήκη, προσπάθησα για καιρό να ξεκαθαρίσω την έννοια του κυβερνοφεμινισμού. Και όχι μόνο ως προς το περιεχόμενό του, αλλά και ως προς την θέση του εντός μιας συγκεκριμένης περιοχής κοινωνικής και διανοητικής δραστηριότητας. Είναι μια θεωρία; Ένα πολιτικό πρόταγμα; Ένα μεθοδολογικό εργαλείο; Μια επιστημονική πειθαρχία ή ένα διεπιστημονικό ακαδημαϊκό πρόγραμμα; Μήπως πρόκειται για μια κινηματική πρακτική ή/και (καλλιτεχνική) έκφραση; Σύντομα τα σχετικά κείμενα ανέδειξαν τον πολύπλοκο χαρακτήρα ενός ανοιχτού πεδίου αναζήτησης που δε μπορούσε να περιοριστεί αποκλειστικά εντός του ακαδημαϊκού ή του κινηματικού πλαισίου μόνο.

Το ζήτημα αυτό, με την πιο ευρεία έννοια, βρίσκεται στο επίκεντρο του έργου της Χαραγουέι, πυρήνας του οποίου είναι η δριμεία κριτική στα όρια και τους δυισμούς που κληροδότησε ο Διαφωτισμός. Και αυτή ακριβώς η απονομιμοποίηση των διακρίσεων σκιαγραφεί ένα σαφές πολιτικό πρόταγμα για την ανάπτυξη διαφορετικών τρόπων σκέψης και πολιτικών πρακτικών. Για την Χαραγουέι, η κατάρρευση των ορίων, των δυισμών και των καθολικών θεωριών, αφήνει τους φεμινισμούς ελεύθερους να διερευνήσουν νέα είδη τοπικών (local) συμμαχιών, μέσω πολιτικών συμμαχιών που αμφισβητούν τους κυρίαρχους και εδραιωμένους ορισμούς για το φύλο, τη φυλή και τη τάξη (Wolmark 1999: 17). Εδώ, η στάση προς την διαφορά είναι συμπεριληπτική και όχι εχθρική και επομένως συνδέει – αντί να χωρίζει – διαφορετικές κοινωνικές ομάδες.

Παρόμοια και η Μπραϊντότι (2020) συζητώντας για τα κυβερνοσώματα, τον κυβερνοφεμινισμό και την έμφυλη διαφορά, θεωρεί ότι το ενσώματο υποκείμενο διαφεύγει εξαρχής από τις κυρίαρχες διακρίσεις του φύλου, και ότι ενσαρκώνεται

στις διασταυρώσεις μιας πολυπλοκότητας, πολλαπλότητας και ταυτοχρονίας. Η δική της φεμινιστική πολιτική φιλοσοφία καλεί σε ριζοσπαστική πολιτική δράση – στο εδώ και στο τώρα, στο πεδίο του έμφυλου και της υπέρβασής του. Έτσι, η κρίση της νεωτερικότητας και η παρακμή των ιδεών και των αξιών της ενεργοποιεί νέες δυνατότητες για πολιτική αντίσταση, όπου το υποκείμενο μπορεί να υπάρξει δυναμικά πέρα από τις σχέσεις εξουσίας και να ασκήσει πολιτική μέσω της επανεπιινόησης του.

Παρομοίως, η κολλεκτίβα «Laboria Cuboniks» (2019) και συγκεκριμένα η Χέστερ (Hester 2018), εξετάζουν το κουήρ, το τρανς και το φεμινιστικό στις εύπλαστες μεταβλητότητες αυτού που εκλαμβάνεται ως «φυσικό», θεωρώντας πως η ρευστότητα των σωμάτων και των ταυτοτήτων (και των διαδικασιών που τις διαμορφώνουν) μπορεί να γίνει αφητηρία πολιτικού μετασχηματισμού και η τεχνολογία να αποτελέσει έναν τόπο που θα μας επιτρέψει να ξανασκεφτούμε ουτοπικά (Richter 2018: 283). Πράγματι, στα πλαίσια του *Ξενοφεμινισμού* (Xenofeminism), επαναπροσδιορίζεται η δυνατότητα χειραφέτησης του φεμινισμού και ταυτόχρονα μελετάται ο μετασχηματισμός της πολιτικής του φύλου σε έναν κόσμο που μετασχηματίζεται λόγω της αυτοματοποίησης, της τεχνολογικής παγκοσμιοποίησης και της ψηφιακής επανάστασης. Μέσα από την φαντασία, την επιδεξιότητα και την συμπερίληψη των ατόμων που παραμένουν αποκλεισμένα στο όνομα της φυσικής τάξης,⁸ οι συγγραφείς υπογραμμίζουν την ανάγκη πραγμάτωσης της θετικής έννοιας της ελευθερίας – «ελευθερία να» – στοχεύοντας στη χειραφέτηση και τον επανασχεδιασμό του κόσμου. Όπως αναφέρουν στο μανιφέστο τους, «*αν η φύση είναι άδικη, αλλάξτε την φύση!*» (Laboria Cuboniks 2019: 39).

Επιστρέφοντας στον τίτλο του παρόντος κειμένου, θεωρώ εξαιρετικά σημαντικό να υπογραμμίσω ένα κοινό στοιχείο μεταξύ των παραπάνω προσεγγίσεων που κατά την γνώμη μου αποτελεί ένα κρίσιμο επιστημολογικό και πολιτικό πρόταγμα. Πρόκειται για την αναγνώριση των *φορτίων* του κλασσικού ανθρωπισμού και του Διαφωτισμού που οδήγησαν σε μια σειρά αποκλεισμών, καταπιέσεων, περιθωριοποιήσεων, διακρίσεων και ανισοτήτων και την παραδοχή της κατάρρευσης τους. Αντιστεκόμενες στον φόβο του αγνώστου, στη νοσταλγία για ή στην τάση επιστροφής προς αυτό που συχνά θεωρείται «καθαρό ή φυσικό» – ενώ αποτελεί κοινωνική κατασκευή και μέρος ενός πολιτισμικού φαντασιακού – οι συγγραφείς προτείνουν (και προσκαλούν σε) μια δημιουργική επανεπιινόηση, έναν τεχνο-ουτοπικό μετασχηματισμό και μια παραγωγική ανακατασκευή των κόσμων και των εαυτών.

Η Χάραγουέι ασκεί κριτική στους και τις αρνήτριες της τεχνοεπιστήμης, που προτείνουν την επιστροφή σε μια μυθική, «μη μολυσμένη» φυσική κατάσταση (Wajcman 2007: 292). Παράλληλα, για την Μπραιντότι, η κρίση της νεωτερικότη-

τας δημιουργεί ένα φιλόξενο πεδίο για διαφορετικές μορφές έκφρασης, απεγκλωβίζοντάς μας από τους δεισμούς και τις διακρίσεις του Διαφωτισμού – οι οποίες αναπαράγονται και τεχνολογικά – σκιαγραφώντας το κατώφλι για νέες επανατοποθετήσεις της πολιτισμικής πρακτικής (Braidotti 2020: 295):

Ο θάνατος του Θεού έχει συντελεστεί εδώ και πολύ καιρό και αποτελεί μέρος ενός ευρύτερου φαινομένου ντόμινο, το οποίο έχει οδηγήσει στην κατάρρευση πολλών οικειών αντιλήψεων. Η ασφάλεια της κατηγορικής διάκρισης μεταξύ νου και σώματος· η ασφαλής πίστη στον ρόλο και την λειτουργία του έθνους-κράτους· η οικογένεια· η εξουσία του αρσενικού· η αιώνια θηλυκή και αναγκαστική ετεροφυλοφιλία. Αυτού του τύπου οι μεταφυσικά θεμελιωμένες βεβαιότητες παραπαίουν, κάνοντας χώρο σε κάτι πιο περίπλοκο, πιο παιχνιδιάρικο και σίγουρα πιο ενοχλητικό. (ό.π.: 297-298).

Στο μανιφέστο του Ξενοφεμισμού, οι συγγραφείς καλούν σε ένα μέλλον που απαιτεί «απο-απολίθωση» (Laboria Cuboniks 2019: 6) – δηλαδή, αποδέσμευση από την ιστορία και τα βάρη της, και αποδόμηση οποιασδήποτε σταθερής κατηγορίας. Προς την ίδια κατεύθυνση, καλούν στη συγκρότηση μιας πολιτικής συμμαχιών που θα απεμπλέκεται από τη «μόλυνση της καθαρότητας» (ό.π.: 26). Υπογραμμίζοντας συνεχώς τη παιχνιδιάρικη διάθεση του εγχειρήματός τους σε αντιδιαστολή προς τη μελαγχολία, τη νοσταλγία και το αίσθημα πένθους, τονίζουν την ανάγκη επαναχρησιμοποίησης των τεχνολογιών, και πρόσληψης της φύσης ως την απέραντη αρένα της επιστήμης «όπου δεν υπάρχει τίποτα που να μη μπορεί να μελετηθεί επιστημονικά και να αποτελέσει αντικείμενο τεχνολογικής επεξεργασίας» (ό.π.: 14,64). Είναι αυτή η απο-φυσικοποίηση της φύσης που επιτρέπει την κατάρρευση του φύλου και την ανάκτηση του «ορθολογισμού». Για τις ξενοφεμίστριες, ο ορθολογισμός ταυτίζεται με τον φεμινισμό, ώστε η ελευθερία της λογικής και της πληροφορίας να οδηγήσει σε μια επιστήμη «που δε θα αποτελεί έκφραση του φύλου αλλά αναστολή του» (ό.π.: 10).

Κλείνοντας, θα σταθώ σε ένα σημείο που χαρακτηρίζει emphaticά τους σύγχρονους κυβερνοφεμινισμούς: την επανάκτηση της έννοιας της αλλοτρίωσης. Όπως ανέφερα, τα παραπάνω εγχειρήματα εστιάζουν στο παιχνίδι, τη χαρά και την ανέμελη δημιουργικότητα που αναδύονται από την παρακμή των νεωτερικών προτύπων και εννοιών – όπου πολλά υποκείμενα δε χώρεσαν ποτέ. Στον ξενοφεμισμό, η «ανασφάλεια» από την κατάρρευση των κυρίαρχων σημείων αναφοράς, μετατρέπεται σε ελευθερία δημιουργίας: από το χάος της οποίας μπορεί δυναμικά να αναδυθεί ένα νέο αίσθημα ασφάλειας. Πρόκειται για μια ριζοσπαστική φεμινιστική οπτική, η οποία δε διστάζει να αναθεωρήσει και να φορτίσει θετικά έννοιες όπως η αλλοτρίωση. Στον Ξενοφεμισμό, η αλλοτρίωση δε προσεγγίζεται

κριτικά αλλά αποτελεί εφαλτήριο για τη δημιουργία νέων κόσμων. Όπως ισχυρίζονται οι συγγραφείς, «η κατασκευή της ελευθερίας συμπεριλαμβάνει όχι λιγότερη αλλά περισσότερη αλλοτρίωση» (ό.π.: 7), καθώς η απελευθέρωση έρχεται μέσα από την ίδια την αλλοτριωμένη κατάσταση.

Συμμεριζόμενη λοιπόν πολλούς από τους παραπάνω προβληματισμούς, δεν μπορώ παρά να αναρωτηθώ: Υπήρξαμε, τελικά, ποτέ σε μια μη μολυσμένη, φυσική και μη αλλοτριωμένη κατάσταση; Υπήρξαμε ποτέ αναμάρτητες; Αν η απάντηση είναι όχι, τότε μάλλον απεγκλωβιζόμαστε από το αίσθημα νοσταλγίας και τη συνεχή προσπάθεια εξαγνισμού, και μπορούμε να νοηματοδοτήσουμε διαφορετικά την ελευθερία και την ενδυνάμωση στη βάση της συμπερίληψης.

Αντί επιλόγου

Είναι σαφές πως τα ζητήματα της ελευθερίας και της ενδυνάμωσης αποτελούν μέρος μιας πολιτικής θέσης. Το ίδιο όμως ισχύει και για το ζήτημα του φύλου, της τεχνοεπιστήμης και της ψηφιακότητας. Και εδώ νομίζω πως εντοπίζεται ο γοητευτικός χαρακτήρας των επιχειρημάτων που παρουσιάστηκαν: μετατρέποντας τη ρευστότητα σε πολιτική κατηγορία, μας επιτρέπουν να εξερευνήσουμε ένα ευρύ πεδίο δυνατοτήτων παρακάμπτοντας την αυστηρή κανονιστικότητα των ορισμών. Μια τέτοιου τύπου μετατόπιση ή επιστημολογική απελευθέρωση, πράγματι, πολιτικοποιεί στο εδώ και στο τώρα, τις έως τώρα αφηρημένες και αιωρούμενες – μακριά και έξω από την κοινωνία – ιδέες περί τεχνολογίας και επιστήμης. Με αυτήν την έννοια, εμβολίζουν με επιτυχία δύο από τους βασικότερους ιδεολογικούς πυλώνες των τεχνοεπιστημών· την αντικειμενικότητα και την ουδετερότητα.

Ωστόσο, θεωρώ εξαιρετικά κρίσιμο στο πεδίου του κυβερνοφεμινισμού, το πέρας από τις ιδέες περί τεχνολογίας και επιστήμης στις ίδιες τις τεχνοεπιστήμες και τα προϊόντα τους. Πρόκειται για μια απουσία που λειτουργεί σαν επιστημολογική αδυναμία, καθώς δημιουργεί ένα ευνοϊκό έδαφος για την (επαν)ενσωμάτωση και (ανα)παραγωγή ενός ακόμη κυρίαρχου δίπολου, άμεσα συνδεδεμένου με το αφήγημα της τεχνοεπιστημονικής προόδου· της τεχνοφιλίας και τεχνοφοβίας. Αφήνοντας έξω από τα πλαίσια της συζήτησης το περιεχόμενο της ίδιας της τεχνοεπιστήμης – μέθοδοι, πρακτικές, παραγωγή, χρήση, κουλτούρα κ.α. –, οι δυνατότητες πραγμάτωσης κόσμων και εαυτών (ως ένα από τα βασικά αιτήματα του κυβερνοφεμινισμού) μπορεί εν δυνάμει να μετατραπούν σε πηγή έκφρασης ενός ακραίου τεχνοενθουσιασμού και αντιστοίχως, τεχνομηδενισμού. Ως εκ τούτου, η

αναπαραγωγή και διατήρηση αυτών των φαινομένων/στάσεων θα επαναφέρει τη συζήτηση και την πολιτική της διάσταση στα παραδοσιακά κλειστά όρια. Για το λόγο αυτό, θεωρώ εξαιρετικής σημασίας τη διασταύρωση και συνομιλία μεταξύ των Σπουδών Φύλου και των Σπουδών Επιστήμης και Τεχνολογίας. Αφενός, γιατί μπορεί να επιτρέψει στα προτάγματα των σύγχρονων φεμινισμών να εμπλουτίσουν τους τρόπους με τους οποίους ανοίγονται τα «μαύρα κουτιά» της τεχνολογίας και μελετώνται οι κοινωνικές διαστάσεις και ιδεολογικές ενσωματώσεις που εγγράφονται στην επιστημονική γνώση. Και αφετέρου, γιατί ο διάλογος αυτός μπορεί να συνεισφέρει στην κατανόηση των πολύπλοκων διαδικασιών μέσω των οποίων το φύλο επιτελείται ή/και ανατρέπεται στα ρευστά όρια της συνάντησής του με την τεχνοεπιστήμη. Με τον τρόπο αυτό, οι συγκλίσεις φύλου και τεχνοεπιστήμης στο πλαίσιο της ψηφιακότητας, δεν θα αποτελούν απλώς μια έκφραση του τεχνολογικού μετασχηματισμού, αλλά μέρος του πυρήνα της ψηφιακής συνθήκης.

Ευχαριστίες

Θα ήθελα να ευχαριστήσω το *Αυτόματων* για την εκδοτική φροντίδα και τη φιλοξενία αυτού του κειμένου στις σελίδες του. Οφείλω επίσης ένα μεγάλο ευχαριστώ στον Μανώλη Πατηνιώτη για τις δημιουργικές συζητήσεις μας όλα αυτά τα χρόνια και τις σημαντικές παρατηρήσεις του, χωρίς τις οποίες δεν θα ήταν δυνατό να γραφτεί αυτό το κείμενο. Τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω τις Άννα Καραστάθη, Μπέσσυ Πολυκάρπου και Πέννυ Τραυλού καθώς και όλες/ους τις/ους συμμετέχουσες/οντες του κύκλου ανάγνωσής του: *Το Μανιφέστο του Ξενοφεμινισμού* της Laboria Cuboniks (2020, Φεμινιστικό Αυτόνομο Κέντρο Έρευνας) που αποτέλεσαν πηγή έμπνευσης και κατανόησης αυτού και άλλων φεμινιστικών μανιφέστων.

Σημειώσεις

1. Ο όρος Big Science αναφέρεται στους ραγδαίους μετασχηματισμούς της επιστημονικής δραστηριότητας κατά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο και μετά. Πιο συγκεκριμένα, αναφέρεται στον σχεδιασμό και υλοποίηση εκτεταμένης κλίμακας ερευνητικών προγραμμάτων υψηλού κόστους που απαιτήσαν συνεργασίες μεταξύ πανεπιστημίων, ερευνητικών κέντρων, κυβερνήσεων, στρατού και βιομηχανιών. Χαρακτηριστικό παράδειγμα θεωρείται το αμερικάνικο πρόγραμμα Manhattan Project. <http://depts.washington.edu/hsexec/newsletter/1998/goldberg.html> (προσπελάστηκε 17/08/2021).

2. Η αναφορά στα κύματα του φεμινισμού στο παρόν κείμενο είναι εργαλειακή. Παρότι αναγνωρίζω πως αυτό το σχήμα αποσιωπά τις συνέχειες μεταξύ των διαφορετικών φεμινισμών, το χρησιμοποιώ εδώ

περισσότερο για να τοποθετήσω την συζήτηση για την τεχνοεπιστήμη στο ιστορικό πλαίσιο των φεμινισμών και όχι για να τονίσω τις διαφορές τους.

3. Δανείζομαι την έκφραση από μια προφορική συζήτηση με την Μυρτώ Τσιλιμπουνίδη.

4. Για παράδειγμα ήδη στην Next Cyberfeminist International (Μάρτιος 1999, Ρότερνταμ, https://monoskop.org/images/5/56/Next_Cyberfeminist_International_1999.pdf [προσπελάστηκε 11/05/2021]) οι συμμετέχουσες διαφοροποιήθηκαν από την πρώτη γενιά κυβερνοφεμινιστριών που εισήγαγε τον όρο σε στενά πλαίσια. Τόνισαν πως πρόκειται για μια ουτοπική ιδέα –έναν μύθο– και έναν λόγο (discourse) φεμινιστικού πείσματος (stubbornness) που αναπτύσσεται στην μετα-ανθρώπινη εποχή της παγκόσμιας πληροφορίας και βιοτεχνολογίας και βασίζεται στην ποικιλομορφία, τον μετα-ανθρωπισμό και την συνεχή δυνητικοποίηση (virtualization) και την αναδιαμόρφωση των εννοιών της υποκειμενικότητας, της ταυτότητας, του φύλου, της αναπαράστασης, της εμπρόθετης δράσης, της πολιτικής και του λόγου.

5. Για παράδειγμα βλέπε την Post-Cyber Feminist International (Νοέμβριος 2017, Ινστιτούτο Σύγχρονης Τέχνης του Λονδίνου, https://monoskop.org/images/4/46/Post-Cyber_Feminist_International_ICA_London_2017.pdf [προσπελάστηκε 11/05/2021]) όπου οι συμμετέχουσες αναζήτησαν νέους τρόπους προσέγγισης της τεχνολογίας για την διαμόρφωση ριζοσπαστικών πολιτικών φύλου σε μια εποχή όπου το αναλογικό και το ψηφιακό διασταυρώνονται έντονα. Πιο συγκεκριμένα, μέσα από τα πεδία της φιλοσοφίας, της τέχνης, των πολιτικών και της θεωρίας φύλου αναζήτησαν τους τρόπους με τους οποίους οι φεμινιστικές και κουήρ πρακτικές μπορούν να επηρεάσουν το μέλλον της τεχνολογίας, την οποία εκλαμβάνουν ως κοινωνικό φαινόμενο), συμπεριλαμβάνοντας ζητήματα σχετικά με τα αναπαραγωγικά δικαιώματα, την χρήση των μιντιακών τεχνολογιών από μαύρες γυναίκες, το βιοχακάρισμα, τον ρόλο της διαθεματικότητας στον σοπικ κυβερνοφεμινισμό και τον σεξισμό στις βιομηχανικές τεχνολογίες.

6. Για περισσότερες πληροφορίες βλ. <http://web.archive.org/web/20200807143815/https://obn.org/cfundefi0oantitheses.html> (προσπελάστηκε 11/05/2021).

7. Εδώ η συγγραφέας τονίζει πως πρόκειται για ένα παιχνίδι ανάμεσα στις λέξεις και την εικόνα του δαγκωμένου μήλου εστιάζοντας στις αγγλικές λέξεις bite (δαγκώνω) και byte.

8. Όπως οι ίδιες αναφέρουν: “Κουήρ, τρανς, διαφορετικά ικανά άτομα και όσα έχουν υποφέρει διακρίσεις για λόγους εγκυμοσύνης ή ανατροφής παιδιών” (Laboria Cuboniks 2019: 10).

Αναφορές

- Barad, Karen. 2003. «Posthumanist performativity: toward an understanding of how matter comes to matter». *Signs* 28(3): 801–831.
- Berg, Anne-Jorunn & Lie, Merete. 1995. «Feminism and Constructivism: Do Artifacts Have Gender?». *Science, Technology, & Human Values* 20(3), 332-351.
- Braidotti, Rosi. 2020. «Κυβερνοφεμινισμός με διαφορά». Στο Μανώλης Πατηνιώτης (επιμ.), Ευαγγελία Χορδάκη (μτφρ.) *Εισαγωγή στις Ψηφιακές Σπουδές*, 293-316. Θεσσαλονίκη: Ποπή.
- Cottom, Tressie. McMillan 2016. «Black Cyberfeminism: Intersectionality, Institutions and Digital Sociology». Στο Jessie Daniels, Karen Gregory & Tressie McMillan Cottom (επιμ.) *Digital Sociologies*. Bristol: Policy Press.
- Daniels, Jessie. 2009. «Rethinking Cyberfeminism(s): Race, Gender, and Embodiment». *Women's Studies Quarterly* 37(1/2): 101-124.
- Everett, Anna. 2004. «On Cyberfeminism and Cyberwomanism: High Tech Mediations of Feminism's Discontents». *Signs: Journal of Women in Culture and Society* 30(1): 1278-1286.
- Gajjala, Radhika & Mamidipudi, Annapurna. 1999. «Cyberfeminism, Technology, and International “Development”». *Gender and Development* 7(2): 8-16.

- Gajjala, Radhika. 2014. «Woman and Other Women: Implicit Binaries in Cyberfeminisms». *Communication and Critical/Cultural Studies*, 1-5.
- Graham, Elaine. 1999. «CYBORGS OR GODDESSES? Becoming divine in a cyberfeminist age». *Information, Communication & Society* 2(4): 419-438.
- Halberstam, Judith. 1991. «Automating Gender: Postmodern Feminism in the Age of the Intelligent Machine». *Feminist Studies* 17(3): 439-460.
- Haraway, Donna. 1985. «A Cyborg Manifesto: Science, Technology, and the Socialist-Feminism in the 1980s». *Socialist Review* 15(2): 65-107.
- Haraway, Donna. 1991. «Situated knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of the Partial Perspective». *Feminist Studies* 14(3): 575-599.
- Harding, Sandra. 1986. *The Science Question in Feminism*. Νέα Υόρκη: Cornell University Press.
- Hawthorne, Susan. & Klein, Renate, επιμ. *CyberFeminism. Connectivity, Critique, Creativity*. Spinifex, 1999.
- Hester, Helen. 2018. *Xenofeminism*. Κέιμπριτζ: Polity Press.
- Hinsey, Vera. 2013. «Girls Get Digital: A Critical View of Cyberfeminism». *On Our Terms: The Undergraduate Journal of the Athena Center for Leadership Studies at Barnard College* 1(1): 25-32.
- Hoffman, Donna. L. & Novak Thomas. P. 1998. «Bridging the Racial Divide on the Internet». *Science* 280: 390-391.
- Kolko, Elizabeth., Nakamura, Lisa & Rodman, Gilbert B., επιμ. *Race in Cyberspace*. New York and London: Routledge, 2000.
- Kuhn, Thomas. 1962. *The structure of Scientific Revolutions*. Σικάγο: University of Chicago Press.
- Kumarini, Silva, Mendes, Kaitlynn, Mondloch, Kate, Payne, Jenny, Gunnarsson, Marino, Alessandra & Timeto, Federica. 2010. «Commentary and Criticism». *Feminist Media Studies* 10(2): 229 — 248.
- Laboria Cuboniks. 2019. *Το μανιφέστο του Ξενοφεμινισμού: Μια πολιτική για την Αλλοτρίωση*. Άλεξ Δημητρίου (μτφρ.), Ilan Manouach (επιμ.). Αθήνα: Τοποβόρος.
- Mojab, Shahrzad. 2001. «The Politics of “Cyberfeminism” in the Middle East: The Case of Kurdish Women». *Race, Gender & Class* 8(4), 42-61.
- Nakamura, Lisa. 2002. *Cybertypes. Race, Ethnicity and Identity on the Internet*. Νέα Υόρκη & Λονδίνο: Routledge.
- Paasonen, Susanna. 2011. «Revisiting cyberfeminism». *Communications* 36: 335-352.
- Πατηνιώτης, Μανώλης, επιμ. 2020 *Εισαγωγή στις Ψηφιακές Σπουδές*. Θεσσαλονίκη: Ροπή.
- Ρεντετζή, Μαρία, επιμ. 2012 *Το Φύλο της Τεχνολογίας και η Τεχνολογία του Φύλου*. Αθήνα: Εκκρεμές.
- Richter, Sarah. 2018. «Xenofeminism». *Women & Performance: a journal of feminist theory* 28(3): 283-286.
- Sismondo, Sergio. 2016. *Εισαγωγή στις Σπουδές Επιστήμης και Τεχνολογίας*. Βαρβάρα Σπυροπούλου (μτφρ.), Μανώλης Πατηνιώτης (επιμ.). Αθήνα: Liberal Books.
- Stephan, Rita. 2013. «Cyberfeminism and its Political Implications for Women in the Arab World», <https://www.e-ir.info/2013/08/28/cyberfeminism-and-its-political-implications-for-women-in-the-arab-world/>
- Wajcman, Judy. 2010. «Feminist theories of technology». *Cambridge Journal of Economics* 34(1): 143-152.
- Weber, Jutta. 2006. «From Science and Technology to Feminist Technoscience». Στο K. Davis, M. Evans & J. Lorber (Hg.) *Handbook of Gender and Women's Studies*, 397-414. Λονδίνο: Sage.
- Winner, Langdon. 1980. «Do Artifacts Have Politics?». *Daedalus* 109(1): 121-136.
- Wolmark, Jenny., επιμ. *Cybersexualities. A Reader in Feminist Theory, Cyborgs and Cyberspace*. Εδιμβούργο: Edinburgh University Press, 1999